

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

С.М.Козаченко

Анотація. У статті розглянуто педагогічні умови формування ціннісно-смыслової компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Ключові слова: ціннісно-смыслова компетентність, підходи, принципи, формування, педагогічні умови.

Аннотация. В статье рассмотрены педагогические условия формирования ценностно-смысловой компетентности будущих учителей в процессе изучения гуманитарных дисциплин.

Ключевые слова: ценностно-смысловая компетентность, подходы, принципы, формирование, педагогические условия.

Summary. The article describes the pedagogical conditions for the formation of values and sense of future teachers in the study of the humanities.

Keywords: value-sense competence, approaches, principles, formation, pedagogical conditions.

Актуальність теми. У наш час важливим фактором розвитку є духовна єдність народу на основі моральних цінностей. Суспільство може ставити й вирішувати масштабні завдання лише за умов, коли в нього є загальна система моральних орієнтирів. Майбутнє країни залежить від того, якими моральними ідеалами, нормами керується молодь, які цінності регулюють її взаємодію зі світом і з людьми. Саме тому сьогодні система освіти визначає, хто і яким цінностям буде навчати молоде покоління. З огляду на це, актуальною проблемою вищої педагогічної школи є формування ціннісно-смыслової компетентності майбутніх учителів.

Метою статті є характеристика основних педагогічних умов формування ціннісно-смыслової компетентності.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що робота з формування у майбутніх педагогів ціннісно-смыслової компетентності повинна мати концептуальний характер, при її організації важливо враховувати теоретичні підходи й принципи, які визначають основні ідеї підготовки майбутніх учителів в аксіологічному аспекті. Серед таких підходів варто назвати аксіологічний (Н.Асташова, Б.Гершунський, І.Ісаєв, А.Кирьякова, В.Сластьонін, Є.Шиянов та ін.), діяльнісний (Б.Ананьєв, Л.Виготський, В.Давидов, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та ін.), компетентнісний підходи до організації педагогічної діяльності (Н.Бібік, Е.Зеєр, І.Зимня, О.Овчарук, О.Пометун, А.Хуторської та ін.), а також психологічні та педагогічні дослідження про шляхи становлення особистісно орієнтованої освіти та суб'єкт-суб'єктної взаємодії у педагогічному процесі (І.Бех, Г.Костюк, К.Роджерс, В.Серіков, О.Сухомлинська та ін.).

Серед принципів формування ціннісно-смыслової компетентності студентів слід вказати на такі: принцип аксіологічності, принцип контекстності, принцип проблемності, принцип діалогічності, принцип позитивного емоційного тла. Зокрема принцип аксіологічності орієнтує викладача на організацію пошуку студентами цінностей, які надають адекватної спрямованості діяльності вчителя. Цей принцип передбачає, що у будь-якій навчальній ситуації студент повинен бачити цінності, їх усвідомлювати й відкривати в них особистісний зміст. Одночасно цей принцип організує навчальну діяльність студентів таким чином, що стає можливим прилучення їх до цінностей, перехід їх у внутрішній план свідомості, тобто формування суб'єктивної ціннісної системи майбутніх учителів.

Великі можливості для формування ціннісно-смыслової компетентності у майбутніх учителів мають предмети гуманітарного циклу. Вже сам зміст гуманітарного знання в культурно-історичному контексті можна визначити як питання про цінність і сенс життя людини. Гуманітарного знання немає поза співвіднесенням змісту цінностей, переживань, віри й надії людини, поза ідеалами гуманізму. Гуманітарне пізнання є результатом прагнення людства осмислити себе, своє місце й призначення у світі, тобто йдеться про осмислення таких цінностей, як Людина, Батьківщина, Світ та ін. Саме на ці вічні істини й універсальні цінності опирається людина в пошуках свого самовизначення, сенсу людського.

Загалом у результаті осмислення особливостей ціннісно-смыслової компетентності, сутності гуманітарного знання ми з'ясували, що великими можливостями для формування ціннісної

компетентності майбутніх учителів володіють такі навчальні дисципліни, як «Філософія», «Етика та естетика» «Історія української культури» та «Риторика».

Окрім цього, для організації роботи з формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх педагогів було використано напрацювання вчених у цьому аспекті. Йдеться насамперед про думку М.Бурової-Ілієвої щодо механізму засвоєння цінностей. Дослідниця першим кроком при цьому називає одержання інформації про цінності та після цього – формування уявлення про ієрархію й субординацію прийнятих цінностей [4]. В.Андрєєв насамперед звертає увагу на важливість педагогічного стимулювання інтересу, показ особистісної й соціальної значимості справжніх національних і загальнолюдських, духовних і матеріальних цінностей [12, с. 48].

О.Артемяєва підкреслює, що нові змісти в першу чергу можуть генеруватися безпосередньо при навчанні й інших видах спрямованої трансляції змістів [2, с. 203]. Дослідниця зазначає, що навчальне спілкування формує професійне бачення світу та змінює ставлення до будь-яких об'єктів світу. Саме навчання, на думку О.Артемяєвої, є інструментом побудови повноцінних значеннєвих систем особистості.

Як зазначає О.Власова, принцип орієнтації на ціннісні відносини передбачає постійну увагу педагога до формування ставлення молодшої людини до ціннісних основ життя – добра, істини, краси й основних соціально-культурних цінностей, таких як людина, суспільство, природа, праця та пізнання [5, с. 223–224]. Основним засобом доведення інформації про цінності, на думку дослідниці, стає зміст навчального матеріалу.

Загалом вчені одностайні щодо того, що формування ціннісних орієнтацій студентів важливо розпочинати з формування у них уявлень про ті чи інші цінності, поняття, поглядів, переконань, що передбачає цілеспрямований і систематичний вплив на їхню свідомість. Психологи та педагоги (І.Бех, Л.Божович, М.Боришевський, Л.Виготський, Н.Вознюк, О.Пометун, В.Сухомлинський та ін.) ведуть мову про такі етапи виховання: знання – поняття – переконання – потреби – якості – поведінка. В. Сухомлинський щодо цього писав, що ціннісні орієнтації вихованців залежать насамперед від сили їхніх переконань: «По суті, вироблення цієї орієнтації і є процес перетворення, переходу знань у переконання. Знання, розуміння суті моральних цінностей становлять фундамент, основу вироблення ідейних переконань» [11, с. 126].

З огляду на позиції В.Андрєєва, О.Артемяєвої, М.Бурової-Ілієвої, О.Власової, В.Сухомлинського та ін., першою ланкою у процесі формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів слід вважати формування у них системи знань про особистісні та суспільні цінності, а також цінності професійної діяльності.

Необхідність формування ціннісно-сислової компетентності через надання студентам аксіологічних знань визначає й способи та умови навчання, тобто підбір відповідних методів, форм і засобів навчання. З огляду на це, ще однією педагогічною умовою формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів є вибір відповідних методів, форм і засобів навчання.

Методи навчання О.Степанов та М.Фіцула трактують як «способи упорядкованої взаємодії викладачів та студентів, за допомогою якого вирішуються проблеми освіти, виховання і розвитку в процесі навчання» [10, с. 340]. Методами розвитку ціннісно-сислової компетентності студентів ми будемо називати сукупність прийомів і операцій, що сприяють досягненню поставлених цілей щодо формування названого особистісного феномену.

В аспекті процесу виховання роботу з формування ціннісно-сислової компетентності, на думку В.Андрєєва, можна вибудувати через педагогічне інструментування, залучення молодшої людини в різні види діяльності й спілкування, де б вона усвідомила, відчула потреби в досягненні, оволодінні зазначеними цінностями [1, с. 48].

На думку В.Сухомлинського, “необхідно спонукати молодих людей до активного виявлення думки й морального почуття: щоб донести до свідомості юнаків і дівчат величну, благородну ідею, надихнути нею, треба розкрити перед їхнім духовним зором усе багатство морального досвіду людства, дати широкі узагальнюючі характеристики явищ. Мислення й моральні почуття проявляються активніше завдяки спілкуванню людей” [11, с. 227].

К.Роджерс вважає, що пізнавальний процес слід організувати шляхом активізації творчого начала свого «Я», навчання в цьому випадку ґрунтується на самодіяльності, самореалізації й самосвідомості в рамках когнітивного й дослідницького навчання [8].

Отже, вчені звертають увагу на те, що при формуванні ціннісних знань студентів важливо використовувати методи, що передбачають значний обсяг самостійності, ініціативності суб'єктів навчання та їхню участь у спілкуванні. Таким вимогам якнайкраще відповідають проблемні та інтерактивні методи. Такі методи, як аналіз конкретних ситуацій, аналіз суперечливих висловлювань,

диспути, рольові ігри дають можливість студентам висловлювати свої судження, міркувати, виражати свою думку, обґрунтовувати свою точку зору, оцінювати явища, учинки й дії, тобто формувати поведінковий та оцінний компоненти ціннісно-сміслової компетентності. При цьому ми брали до уваги, що важливо також використовувати і репродуктивні методи, необхідні для накопичення студентами аксіологічних знань. Загалом друга педагогічна умова формування ціннісно-сміслової компетентності майбутніх учителів передбачає раціональне поєднання пояснювально-репродуктивних та проблемних чи інтерактивних методів.

Окрім цих умов, І.Бех, О.Бондаревська, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс, І.Якиманська та ін. як представники особистісно орієнтованого підходу звертають увагу на важливість недирективної взаємодії. Це означає безумовне визнання особистості студента, її прийняття, розуміння та оптимістичне прогнозування. Важливим при цьому, зазначають дослідники, є створення атмосфери доброзичливості та взаємоповаги, відмова від негативних суджень та порівняння з іншими.

Є.Шиянов та І.Котова зазначають, що позитивні емоції забезпечують не тільки певний емоційний тонус, але й більш високі результати навчальної діяльності. Без них, на думку вчених, легко настають в'ялість, агресивність, а деколи й більш виражені емоційні стани: афекти, фрустрації, депресії [12, с. 167].

В.Селіванов зазначає, що виховна ефективність усіх різновидів душевної праці залежить від створення сприятливої емоційної обстановки. Вона має бути вільною, без примусу, на основі емоційного душевного відгуку на потребу іншої людини, уваги до неї та участі в її турботах, бідах та радощах [9, с. 250].

З урахуванням цих позицій можна стверджувати, що важливою педагогічною умовою формування ціннісно-сміслової компетентності майбутніх учителів є створення на заняттях відповідної атмосфери. Цього можна досягти за рахунок налагодження необхідного рівня спілкування між викладачами та студентами.

Велика роль у налагодженні відповідного типу спілкування належить викладачу. В.Сухомлинський щодо цього зазначав, що «знання переростають у переконання тільки тоді, коли вихованцям хочеться бути схожими на вихователя, коли слово в його устах є привабливою і надихаючою силою... Що приваблює дітей і юнацтво в особистості вчителя, що робить їх нашими учнями у глибокому розумінні цього слова? Насамперед – гармонійна єдність ідеалів, принципів, переконань, поглядів, морально-етичних позицій у житті, діяльності, вчинках педагога... Педагог виховує насамперед своєю думкою, своїм мисленням. Педагогічна діяльність – це насамперед праця думки, спрямована на те, щоб одухотворити вихованців бажанням знати, мислити, мати правильні погляди на навколишній світ» [11, с. 197–198].

На важливість діалогу вказує і Н.Волкова. Дослідниця вважає, що діалог є найкращим засобом досягнення високого рівня співробітництва та взаєморозуміння у спілкуванні. Н.Волкова трактує власне педагогічний діалог як таку дію в педагогічному процесі, що дає змогу кожному партнерові самовиразитись у спілкуванні. На думку Н.Волкової, педагогічний діалог характеризують відвертість, гуманність, толерантність, доброзичливість, спільне бачення суб'єктами взаємодії ситуації, взаємна спрямованість на розв'язання проблеми, активність, за якої кожен не тільки відчуває вплив, а й сам впливає на іншого співрозмовника, готовність прийняти точку зору іншого, рівність психологічних позицій викладача і курсантів, взаєморозуміння, проникнення у світ один одного [6, с. 30].

У риторичі підкреслюється думка, що діалог можливий лише тоді, коли його учасники можуть осмислювати знання, сприймати нове й аналізувати старе, пропонувати щось своє для обміну. Сутність діалогу полягає в активності того, хто пізнає, і того, хто відкривається. Багате й повнокровне спілкування можливе тільки між духовно багатими людьми; між людьми, які постійно працюють над своїм духовно-інтелектуальним зростанням [7, с. 92].

Британський лінгвіст Дж.Ліч описав принцип ввічливості (етикетності), необхідний для ефективного ведення діалогу. Цей принцип полягає у максимальному «піднятті» образу свого співрозмовника. Найважливіші правила, тобто максими (лат. *maxima* – основне правило), – це максима тактовності, максима великодушності, максима схвалення, максима скромності, максима згоди та максима симпатії – полягає у доброзичливості; ця максима сприяє вирішенню конфлікту, тому що акцент зміщується із самого конфлікту на його причину з подальшим обговоренням. Керуючись цими правилами, учасники діалогу можуть дотримуватись етики мовленнєвого спілкування, враховувати вплив свого мовлення на співрозмовника [13, с. 100–103].

Таким чином, важливе значення для формування ціннісно-сміслової компетентності майбутніх учителів має створення відповідної атмосфери на заняттях через діалогічну взаємодію викладачів та студентів.

Окрім цього, для формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів важливою є думка В.Сухомлинського, що на окремих етапах виховання повинно переходити у самовиховання, тому що «утвердження позитивних поглядів немислиме без вироблення у вихованців своєї системи самовиховання й самоосвіти. Самовиховання – це одна з центральних проблем життя. Вчити виховувати самого себе – найскладніша робота вихователя із своїми вихованцями. Те, що в практиці називається виробленням власних переконань, є, по суті, вихованням здатності стояти віч-на-віч з власною совістю. Щоб утвердити в підліткові, юнакові, дівчині цю дуже важливу рису, треба вчити пильно, уважно вдивлятися в самого себе, бачити себе» [11, с. 602–603].

На думку І.Беха, усвідомленню людиною свого внутрішнього світу, особливо емоційних проявів, слід цілеспрямовано навчати. Беручи до уваги загальну логіку проведення виховних впливів у внутрішню роботу особистості, спрямовану на самовиховання, організація процесу самовиховання передбачає інформацію про способи роботи над собою. Тут слід наголосити на особливо важливому значенні формування у людини прагнення вдосконалити саму себе, особистісного смислу діяльності відповідно до моральних зразків [3, с. 177]. Моральне самовиховання особистості, підкреслює І.Бех, розпочинається з повідомлення їй знань про моральні норми. В процесі глибокого усвідомлення певної моральної норми не тільки у формі абстрактного етичного поняття, а й у формі відповідної поведінкової ситуації ця норма переживається дитиною, набуває для неї суспільно ціннісного смислу [3, с. 178].

З огляду на це, ще однією умовою формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів слід вважати активізацію їхнього особистісного потенціалу через самовдосконалення та самоосвіту.

Керівництво ціннісно-сисловим самовдосконаленням – це складний, багатогранний процес, який складається з навчальних, виховних, організаційних заходів, що спрямовані на забезпечення цілеспрямованої, систематичної і різносторонньої роботи студента над своїм удосконаленням. Це делікатна справа, що потребує від викладача такту, високої загальної та етичної культури, справжньої турботливості та вимогливості. Основне завдання викладача при цьому – цілеспрямоване спонукання студентів до роботи над собою, вироблення у них відповідних мотиваційних установок на самовдосконалення, створення для цього необхідних умов. Важливе значення має також систематичність та оптимальність педагогічного керівництва самовдосконаленням. Викладачі повинні також звертати увагу на створення у навчально-виховному процесі відповідного соціально-психологічного середовища, яке сприяло б підвищенню інтересу і посиленню позитивної мотивації студентів до професійного ціннісно-сислового самовдосконалення. Загалом для активізації особистісного потенціалу майбутніх учителів важливо розвивати мотивацію студентів до роботи над собою та створювати для цього відповідне соціально-психологічне середовище, зокрема включати самоосвіту в навчальний процес та вчити студентів прийомам самоосвітньої діяльності.

Висновки. На основі теоретичних положень педагогічної літератури та з урахуванням власного досвіду можна визначити такі основні педагогічні умови формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх вчителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, як: формування у майбутніх учителів системи знань про цінності професійної діяльності; раціональне поєднання пояснювально-репродуктивних та проблемних чи інтерактивних методів; створення відповідної атмосфери на заняттях через діалогічну взаємодію викладачів та студентів; активізація особистісного потенціалу майбутніх вчителів через їхню самоосвіту та самовдосконалення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в експериментальній перевірці педагогічних умов формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів.

Література

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс. Книга 2 / В. И. Андреев. – Казань: Изд. Казанского университета, 1998. – 318 с.
2. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. – М. : Смысл, 1999. – 352 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
4. Бурова-Илиева М. И. Ценностные ориентации и их роль в формировании личности несовершеннолетних правонарушителей : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. И. Бурова-Илиева. – Москва, 1982. – 16 с.
5. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
6. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Волкова Н. П. – К. : Академія, 2006. – 256 с. – (Альма-матер).
7. Михальская А. К. Риторика / Михальская А. К. – 4-е изд., стер. – М. : Дрофа, 2007. – С. 369–371 ; 449–477.

8. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
9. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания: Учеб пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под. ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 336 с.
10. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / Степанов О. М., Фіцула М. М. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с. – (Альма-матер).
11. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк, 1976. – Т. 1. – 654 с
12. Шиянов Е. Н. Развитие личности в обучении : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – М. : Академия, 2000. – 288 с.
13. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с. (Серія «Альма-матер»).